

Miskei Antal

**A CSEPEL-SZIGETI TELEPÜLÉSEK
MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSE A 16–17.
SZÁZADBAN**

1. A Csepel-sziget jogállása a 16–17. században

A 47 kilométer hosszú, 3–10 kilométer szélességű és 247 km² területű Csepel-szigetet, amely a középkorban királyi magánuradalomnak minősült, az 1514. évi 3. törvénycikk 4. paragrafusára és az 1518. évi II. törvénykönyv 18. cikkelye a koronauradalmak közé sorolta be.¹ Ezt a különleges jogi helyzetet a megszálló török hatalom is figyelembe vette, s Buda elfoglalása után I. (Nagy, másként Törvényhozó) Szülejmán szultán (1520–1566) az egész birtoktestet *szultáni hász-birtokká* nyilvánította. A Kuvin-szigeti náhije központja Ráckeve lett, ahol az 1540-es évektől egészen a „hosszú háború” (1591/1593–1606) kitöréséig egy *kádi* és egy *kádi-helyettes (hodzsa)* működött.²

¹ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső. Bp., 1899. 708–709. (1514:3. tc.) és 760–761. (1518:18. tc.) (a továbbiakban: CJH, 1899.) Az 1526 előtti viszonyokra: Zsoldos Attila: Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Bp., 2001. 42–44.; Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Bp., 2001. 81–83. és 182–185.

² Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981. 133–134. (A továbbiakban: Szakály, 1981.); Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén. Bp., 1982. 122. (Magyar História); Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Bp., 1995. 124. (História Könyvtár. Monográfiák 7.) (a továbbiakban: Hegyi, 1995.); Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban. Bp., 1997. 109. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.) (a továbbiakban: Szakály, 1997.)

1. Táblázat

A Csepel-szigeti pénzelszámolási kerület adóbevételei (1543–1569)³

Időpont	Adóbevétel három évre		Adóbevétel egy évre	
	akcse	forint	akcse	forint
1543–1546	709 000	14 180	236 333	4727
1546–1549	1 060 000	21 200	353 333	7067
1556–1559	1 203 000	24 060	410 000	8020
1559–1562	1 600 000	32 000	533 333	10 666
1563–1566	1 540 500	30 810	513 500	10 270
1566–1569	1 481 500	29 630	493 833	9877
Átlag	1 265 666	25 313	421 889	8438

A sziget jelentőségét – kedvező földrajzi adottságain kívül – nagymértékben befolyásolta az a tény, hogy Ráckeve 1546-tól a Budai Szandzsák tizennégy hászvárosa egyikének, s egyben kerületi székhelynek (*náhije*) számított.⁴ A település jómódú szerb kalmárai Gyurkó Bogdán főbíró és Jovan Bozsity vezetésével 1543-tól 1546-ig 709 000 akcséért bérelték ki a Kuvin-szigeti mukátaa adó- és vámbevételeit. A kezeseket a mezőváros leggazdagabb polgárok adták, úgymint: Dimitri Ranit, Vuk Radsev, Marko Rankovik, Lukács Borgo, Jano Vilarik, Koszta Vilarik, Jovan Rajnovik, Marko Jovit, Jovan Vikovit, Vuk Jovit, Nikola Fodrik, Gyurko Jehovik, Dimitri Bradovik, Jana Markovik, Dimitri Jalit, Jovan Jasik és Vendel Jakanik.⁵

1546-ban Dimitri és Albert kevei bírák Bagoszlav Nikola, Antal Radosevik, Marko Rankovik, Gyura Cservenik, Koszta Balazovik, Jovan Rezanovik, Balázs Kordik, Tomás Kalmár, Jovan Bozsity és Jako Anosik ráckevei, Hegedűs Gergely és Török Márton szőlősi, Takács János és Takács Tamás (sziget)szentmiklósi, Orbán bíró és Mészáros Péter csepeli, Vas Gyúró és Mácsi János laki, Lőrinc bíró és Csáni Benedek hárosi, Ambrus bíró és Tót Márton tököli, Kozma bíró szentmihályi, Kozma Gergely, Lukács Imre és Kozma Tamás (sziget)újfalusi, Bíró Ambrus és Rába Bertalan (sziget)szentmártoni, Vesztő Miklós és Viski János (sziget)becsei, Lövé Imre és Sas Benedek gyálai, Földvári Antal

³ *Velics Antal – Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek. II. kötet. Bp., 1890. 10–11., 56–57., 187., 259. és 295. (A továbbiakban: *Velics – Kammerer*, II. 1890.); *Fekete Lajos – Káldy-Nagy Gyula*: Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Bp., 1962. 602–603. (A továbbiakban: *Fekete – Káldy-Nagy*, 1962.)

⁴ *Makkai László*: Pest megye története. In: Pest megye műemlékei. I. kötet. Szerk.: *Dercsényi Dezső*. Bp., 1958. 105. (a továbbiakban: *Makkai*, 1958.); *Miskei Antal*: Török kori magyar városok. Debrecen, 1998. 9. 3. jegyzet (A továbbiakban: *Miskei*, 1998.)

⁵ *Velics – Kammerer*, II. 1890. 10.

és Földvári György makádi, Nagy István és Hegedűs Benedek simonfalvai, Borbás Bolgár és Kilit Lőrinc lórévi kezesek segítségével hajtották be a környék lakóitól az adót.⁶

1548. december 2-án Mohamed bin Murad szpáhi és Dzsfar *ulúfedzsi* (várvédő lovaskatona) az eredeti összegre 100 000 akcsét ráígért, így a Csepel-szigeti adókörszet kincstári jövedelmének beszedése muszlim (Abdurrahman, Kászim, Sabán, Mimár Türki), majd nem sokkal később zsidó (Píri Ali, Ibnjamín) üzletemberek kezébe került, ami jelentősen megnövelte a helybeliek adóterheit. Az 1. táblázatból leolvasható, hogy az 1543–1546-ben befolyt összeg két–három évtized alatt több mint a duplájára emelkedett: 1559–1562-re 1 600 000 akcsére, 1566–1569-re 1 481 500 akcsére. A kevei „rácok” – szerbek és görögök – persze nem szorultak ki teljesen ebből a nagy haszonnal kecsegtető üzleti vállalkozásból, hiszen 1572-ben még mindig a görög származású ráckevei polgár, Latomus (Építész) publikánus számított a legbefolyásosabb adószedőnek.⁷ A kutatás jelenlegi szakaszában nem könnyű eldönteni, vajon ugyanarról a személyről van-e szó, aki az 1550–1560-as években Mimár Gyorgye (magyarosan: Építész György) néven Cegléd, Nagykőrös és Ráckeve jövedelmeinek bérletfelügyelői tisztét látta el, vagy csupán névhasznalással állunk szemben.⁸

II. Ferdinánd magyar király (1619–1637) 1622. július 4-én az akkor Pilis megyéhez tartozó Ráckevét Szentmiklós, Makád és Becse falvakkal, Tököl, Háros, Csepel, Szentmihály, Csép, Gyála, Lórév, Majorháza (ma: Majosháza), Szentmárton és Szőlős pusztákkal egyetemben 3000 magyar aranyforintért hivatali idejére galántai Esterházy Pál aranysarkantyús lovagnak, nógrádi főkapitánynak adományozta, mivel három évvel korábban a gróf az országban dúló zavargások idején hűségesen kitarzott a Habsburg–dinasztia oldalán, s mint a mezei hadak kapitánya, részt vett a cseh- és a morvaországi hadjáratokban.⁹ Őt

⁶ Velics – Kammerer, II. 1890. 57.

⁷ Makkai, 1958. 106.; *Kathona Géza*: Fejezetek a török hódoltság reformáció történetéből. Bp., 1974. 114. és 143. (Humanizmus és reformáció 4.)

⁸ *Szilágyi Mihály*: Társadalmi és gazdasági viszonyok a Duna mentén a török hódoltság korában. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII. Szerk.: *K. Balog János*. Szekszárd, 1978. 64.; *Fenyvesi László*: A budai szandzsák görögkeleti központjainak görög diaszpórája a 16. században. In: *Századok*, 1986. 120. évf. 1. sz. 141. 83. jegyzet

⁹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára. 67. csomó. III. H. 2. fól. 53–54.; *Eszterházy János*: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Bp., 1901. 246.; *Darkó Jenő*: A mezővárosi fejlődés egy példája: Ráckeve XV–XVII. század (Sajátosságok Ráckeve mezővárosi fejlődésében). In: *Falvak, mezővárosok az Al-*

évvel később, 1627. április 26-án a király úgy rendelkezett, hogy az eredetileg ideiglenesen kapott Csepel-szigeti birtokok jövedelme Esterházy Pált élete végéig megillessen.¹⁰ Az adományt III. Ferdinánd (1637–1657) 1638. március 22-én Pozsonyban, illetve I. Lipót (1657–1705) 1657. június 17-én Bécsben kiadott diplomái az utódokra is kiterjesztették. Az uradalom 1622-ben 3000 forintért, 1627-ben 5991 forint 62 dénár és 1 obulusért, 1638-ban 16 336 forint 1 dénár és 80 obulusért, 1657-ben 24 565 forint 32 krajcárért jutott magánkézre.¹¹

A török kiűzését követően rövid időre a Budai Kamarai Adminisztráció tisztviselői látták el a Csepel-sziget igazgatási feladatait. Esterházy István és testvérei, Ágnes és Katalin grófnők, miután megegyeztek egymással, a családi központtól távol eső és nem túl jövedelmező birtokukat eladták gróf Heissler Donát – teljes nevén: Donat Heissler de Heitersheim – császári tábornoknak. Az 1695. június 13-án Bécsben megkötött adásvételi szerződés értelmében az új tulajdonos messze áron alul, 24 565 forint 32 dénárért – más vélemény szerint 42 500 forintért – jutott hozzá a körülbelül 44 000 kataszter holdnyi területű uradalomhoz, amelyben egy mezőváros (Ráckeve), négy falu (Szentmiklós, Tököl, Becse, Makád) és nyolc puszta (Csepel, Háros, Szőlős, Majosháza [!], Szentmihály, Csepgyalom, Szentmárton, Lórév) feküdt. Érdekes módon ez a 24 565 forint 32 dénárnyi vételár pontosan megegyezett azzal az összeggel, amelyet Esterházy Miklós és Esterházy Sándor 1657. június 7-én fizetett ki az uralkodónak az adomány megerősítéséért.¹²

Heissler generális 1696-ban váratlanul elhunyt. Özvegye, Maria Barbara grófnő – uralkodói engedéllyel – 1698. augusztus 4-én 85 000 forintért eladta az erdőkben és vadakban gazdag, vadászatra kitűnően alkalmas szigetet a századforduló legtehetségesebb hadvezérének, Francois-Eugène de Savoie-Carignan-

földön. Szerk.: *Novák László és Selmeczi László*. Nagykőrös, 1986. 364. (Az Arany János Múzeum Közleményei IV.) (a továbbiakban: *Darkó*, 1986.)

¹⁰ MOL P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára. 67. csomó. III. H. 2. fol. 55–56.; *Darkó*, 1986. 365.

¹¹ MOL P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára. 67. csomó. III. H. 2. fol. 57–58. (1638) és III. H. 1. fol. 33–34. (1657); *Darkó*, 1986. 365. és 369.

¹² MOL P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára. III. H. 2. fol. 142–148.; *Schönherr Gyula*: A bécsi udvari kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei (II. közlemény). In: *Történelmi Tár*, 1877. 729. (a továbbiakban: *Schönherr*, 1877.); *Ybl Ervin*: Szavoyai Jenő herceg ráckevei kastélya. Különlenyomat a Szépművészeti Múzeum Évkönyvének III. kötetéből. Bp., 1925. 51.; *Veszprémy Fejes György*: A ráckevei református egyház és község története. Tahitótfalu, 1927. 8. (a továbbiakban: *Veszprémy Fejes*, 1927.); *Milhoffer Sándor*: Adalékok a királyi család ráckevei uradalmának történetéhez. Bp., 1940. 6–7. (a továbbiakban: *Milhoffer*, 1940.); *Löchli, Otto*: Die deutsche Mundart von Szigetújfalu. Wien, 1968. 12. (a továbbiakban: *Löchli*, 1968.); *Borosy András*: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. III. kötet. 1681–1697. Bp., 1985. 156. Nr. 2749. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 10.) (a továbbiakban: *Borosy*, 1985.)

nak, közismertebb nevén Savoyai Eugénnek (1663–1736). Ebből az összegből a herceg mindössze 15 000 aranyat fizetett ki, 20 000 forintot a király vállalt magára, a maradék 50 000 forintot pedig egy éven belül kellett törleszteni.¹³

A 16–17. században tehát a Csepel-szigeten is érvényesült a „kettős birtoklás” és a „kettős adóztatás” gyakorlata. Ez azt jelentette, hogy az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság illetékesei egyaránt igényt tartottak a Hódoltságban fekvő birtokaira, illetve az ott élők szolgáltatásaira. A török uralom alatt sínylődő népesség természetesen nem vonhatta ki magát az adófizetés kötelezettsége alól, hiszen azzal saját pusztulását idézte volna elő. Némi könnyítést jelentett, ha egyesek átalányösszegben róhatták le tartozásaikat, de a kevésbé gazdag vagy a sokszorosan agyonsarcolt falvak a legkisebb változást is azonnal megérezték. A népesebb és gazdaságilag erősebb Ráckeve lakói sem zárkózhattak el a kétféle adózás alól, mert akkor nehezen megszerzett kiváltságaikat sodorták volna veszélybe.¹⁴

2. Mezőgazdasági viszonyok

A Csepel-szigeti települések 16. századi mezőgazdasági viszonyairól a Budai Szandzsák 1546–1590. évi összeírásai tájékoztatnak. A 2. táblázat adatai szerint a törökök 1562-ben búza- és kevert (árpa, köles, zab, rozs) tized címén 9910 kile gabonát szedtek be a nyilvántartásba vett lakosoktól, ami – magyar mértékegységre átszámítva – 25 421 mázsa szemtermésnek felel meg. Szigetcsép neve azért hiányzik a táblázatból, mert lakóit Tökölön írták össze: „A falu néhány rájája Tököl faluban íratott össze, de itteni földjüket ugyanúgy művelik. A jövedelem 576 akcse.”¹⁵

A szóban forgó helységek közül Háros, Szigetszentmiklós, Tököl termelése jónak mondható, míg Ráckevének, Szigetújfalunak és Simonfalvának az évi 1000 mázsát sem érte el. Ha az egy háztartásfőre jutó gabonamennyiséget nézzük, akkor Makád (55,68 q), Háros (42,45 q), Szentmihály (41,66 q), Szőlős (41,62 q), Lak (41 q), Simonfalva (41 q) Gyála (39,91 q) és Szigetszentmiklós (39,43 q) a sorrend, vagyis a sziget északi és déli részén fekvő települések kerülnek az élre.

¹³ Pest megyei Levéltár (A továbbiakban: PmL) V. 180/A-a. Ráckeve mezőváros iratai. Tanácsai iratok. 13/a. kötet. Ráckevei krónika (1600–1836). 19. p.; *Schönherr*, 1877. 729.; *Magdics István*: Diplomatarium Ráczeviense. Ráczevei Okmánytár. Székesfehérvár, 1888. 102. (A továbbiakban: *Magdics*, 1888.); *Milhoffer*, 1940. 6–7.; *Löchli*, 1968. 12.; *Borosy András*: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. IV. kötet. 1698–1702. Bp., 1986. 47. Nr. 3297. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 11.) (a továbbiakban: *Borosy*, 1986.)

¹⁴ *Makkai*, 1958. 99–102.; *Szakály*, 1981. 81–86. és 121–128.

¹⁵ *Káldy-Nagy Gyula*: A Budai Szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Bp., 1985. 9. és 181. (Pest megye múltjából 6.) (a továbbiakban: *Káldy-Nagy*, 1985.)

Annál feltűnőbb, hogy a ráckevei gazdák fejenként mindössze 1,01 mázsa gabonát takarítottak be. Ezt a mennyiséget nemhogy értékesíteni nem lehetett, de még a helyi szükségletet sem fedezte. Ha ugyanis egy kg kenyér elkészítéséhez 0,75 kg lisztet használtak fel, akkor a 101 kg búza – nem számolva az őrlési veszteséggel – 134,6 kg kenyér sütésére volt elegendő, ami napi 37 dkg kenyér fogyasztását jelentett volna egy családfőnek.¹⁶ Ebből a nevetségesen alacsony értékből joggal következtethetünk arra, hogy a 16–17. században Ráckeve gabona-behozatalra szorult. Két ráckevei kereskedő, Váci Péter és veje, Somodi András 1636 tavaszán Hatvanból hoztak gabonát, amikor Atkár és Halász falvak között tragikus baleset érte őket: a kocsiját javítgató Váci fején keresztülment a jármű, és a szerencsétlen kalmár a helyszínen behalt sérülésébe.¹⁷

2. Táblázat
A Csepel-szigeti települések gabonatermelése (1546–1590)¹⁸

A település neve	1546		1562		1580		1590	
	háztartás fő	gabona (mázsa)	háztartás Fő	gabona (mázsa)	háztartás fő	gabona (mázsa)	háztartás fő	gabona (mázsa)
Csepel	28	231	67	1796	72	2629	60	2373
Háros	28	410	73	3099	54	2088	45	2088
Szőlős	16	180	53	2206	46	1642	44	1693
Lak	5	205	?	?	?	374	?	374
Szentmiklós	49	385	115	4535	100	3458	96	3565
Tököl	47	385	111	3206	80	2203	70	2232
Szentmihály	5	180	24	1000	28	475	22	461
Újfalva	14	231	30	841	32	770	22	769
Szentmárton	26	282	42	1313	40	2062	30	2052
Ráckeve	300	128	630	641	530	154	240	154
Becse	15	154	62	2052	58	646	48	1026
Lórév	12	180	36	1180	36	605	34	539
Simonfalva	3	103	6	246	8	128	6	128
Makád	18	272	35	1949	43	1159	38	21159
Gyála	16	231	34	1357	35	1247	30	1154
ÖSSZES	577	3352	1218	25 421	1162	19 266	785	19 393

¹⁶ *Perjés Géza*: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715). Bp., 1963. 53. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 29.)

¹⁷ *Fekete Lajos*: A hódoltság török levéltári forrásai nyomában. Bp., 1993. 361. (Budapest Oriental Reprints. Series A. 6.)

¹⁸ *Káldy-Nagy*, 1985. 109–110., 181–182., 274–275., 293–294., 399., 404–405., 418–419., 505–506., 527–528., 582–583., 586–587., 592–593., 613–614., 656–657. és 664–665. A táblázatban feltüntetett települések egy része (Háros, Szőlős, Lak, Szentmihály, Simonfalva, Gyála) napjainkra elenyészett. A ma is meglévők közül Szigetszentmiklós = Szentmiklós, Szigetújfalu = Újfalva, Szigetszentmárton = Szentmárton, Szigetbecse = Becse néven szerepel a táblázatokban. Csepel az ország fővárosának, Budapestnek a XXI. kerülete.

A település protestáns lelkésze, Skarica Máté a gyenge gabonatermést a rossz minőségű, homokos talajjal indokolta: „Öregbedék csak habos homokom, Ki mostan is szomszéd pusztaságom” ezért – folytatja – „Dunántúl volt vetésem szántásom, És az Dunát oly kicsinynek tudom, Meglábolta az én ékes barmom.”¹⁹

Skarica okfejtésében lehet némi igazság, hiszen a szigetcsépiek is a Duna túlsó partján fekvő Csura (?) község földjét fogták művelés alá, hogy elegendő gabonához jussanak.²⁰ A ráckevei Antal bírós és Nikola fia Jurin Lóréven az ún. „papok földjét” bérelték gabonatermesztés céljából: „A papok földje a nevezett faluban [Lóréven]. Mivel az említett föld üres és elhagyott, birtokba adása jogos. A Kuvin [Ráckeve] városban lakó Nikola veled [fia] Jurin és Antal bírós nevű gyaurok ezért a tapu-illetéket [birtoklási illetéket] róla megfizették és a tized megadásának a feltételével az új szultáni defterben az a nevükre íratott. A jövedelem a tizedekből 100 akcse: búzatized 8 kile [205,2 kg] és kevert tized 4 kile.”²¹

1559-ben a Tököl melletti „László Ersik” (Szalkai László egykori esztergomi érsek) majorsága is a ráckeveiek kezén volt, amelyből a saját részét Marko Isztenik 5000 akcséért adta el a tökölieknek.²² Végül az sem elhanyagolható körülmény, hogy a törökök 1580-ban és 1590-ben *búza-szalárije* címén a terménytizedet – 1540 kg szemtermés után – Ráckeve külbirtokáról szedték be.²³

Mégsem valószínű, hogy kizárólag a környék földrajzi adottságaival magyarázható a hászváros agrártermelésének alacsony szintje. Ha a forrásokat tüzetesebben megvizsgáljuk, kiderül, hogy a Csepel-sziget valamennyi lakott községének határhasználatában a szántóföldi gabonatermesztés állt az első helyen. Szigetbecse, Lórév, Simonfalva, Makád és Gyála magas adótételeit látva pedig még az is elképzelhető, hogy részben ezek a települések, részben az alföldi oldalon fekvő falvak jobbágyai biztosították a keveiek gabonaszükségletét: Imrefalván 38, Kiskunlacházán 43, Húgyén 48, Peregen 56, Bankházán 81 mázsa átlagtermés jutott egy háztartásfőre. Sokkal valószínűbb tehát, hogy Ráckeve gazdasági

¹⁹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzKK) Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1.; *Magdics*, 1888. 90–91.

²⁰ *Káldy-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Bp., 1970. 28. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 52.) (a továbbiakban: *Káldy-Nagy*, 1970.)

²¹ *Káldy-Nagy*, 1985. 405.

²² *Káldy-Nagy Gyula*: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp., 1977. 271. (Pest megye múltjából 3.) (a továbbiakban: *Káldy-Nagy*, 1977.)

²³ *Káldy-Nagy*, 1985. 506.

életében a földművelés a 16. század folyamán háttérbeszorult és más ágazat(ok)-ra tevődött át a hangsúly.²⁴

A sziget településeinek határát feltehetően kétnyomásos rendszerben művelték: a föld egyik felét bevetették, a másikat felszántva ugaron hagyták s legeltettek rajta. A trágyázás meglétére az állattartás méreteiből következtethetünk. A művelési technika nem sokat változott a 15. század dereka óta. Az eke talyigás, csoroszlyával ellátott, laposvasas, fagerendelyes eszköz lehetett, miként azt egy 1970-ben előkerült lelet is tanúsítja. A betakarítást sarlóval vagy kaszával végezték.²⁵

A fehérjedús és vitaminokban gazdag növények (bab, borsó, lencse, zöldségfélék) fogyasztása védelmet nyújtott az időjárás szeszélyei ellen, és jelentős mértékben hozzájárult a lakosság étkezési szokásának sokrétűvé válásához. Gyümölcsstermesztéssel a szigetbecseiek, a makádiak, a gyálaiak, a szigetszentmártoniak és a szigetújfalusiak foglalkoztak a legintenzívebben. Ők már nem csupán önellátásra rendezkedtek be, hanem feleslegüket piacra vitték, esetleg ajándékképpen juttattak belőle a megszálló török katonáknak és hivatalnokoknak is.²⁶

A rétgazdálkodásról és az ezzel összefüggő szarvasmarha-tenyésztésről a defterekbe bejegyzett szénatized, szénaadó – pontosabban: széna- és tűzifaadó –, valamint a kincstári rét használata után szedett bevételek alapján kapunk hozzávetőleges képet.

A 16–17. században a külterjes marhatartás tekintélyes mennyiségű szénát igényelt. A hideg, téli hónapokban a külső legelőkön felhalmozott szemes takarmány és szalma biztosította a jószágok folyamatos ellátást. Legszívesebben vizenyős helyeket fogtak fel réthasználatra, amelyeket világosan megkülönböztettek a kevésbé jó minőségű erdei vagy mezőségi kaszálóktól.²⁷

A Csepel-szigeten Szigetszentmiklós, Tököl, Szigetbecse és Ráckeve környékén beszélhetünk fejlett szénagazdálkodásról. Ez utóbbi településnek Királyrét nevű birtoka, amelyen Gyálával osztozott, a törökök figyelmét sem kerülte el,

²⁴ *Miskei Antal*: Ráckeve nagyállattartása és élőállat-kivitele a török hódoltság első évtizedeiben. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1996. XXXVIII. évf. 1–4. sz. 136.; *Miskei*, 1998. 15.

²⁵ *Fegyő János*: Későközépkori lakóház leletmentése Ráckeven. In: *Studia Comitatus* 2. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szerk.: *Ikvai Nándor*. Szentendre, 1973. 101.; *Gyimesi Sándor*: Magyar gazdaságtörténet 1848-ig. Szerk.: *Pach Zsigmond Pál*. Bp., 1989. 71. (a továbbiakban: *Gyimesi*, 1989.)

²⁶ *Káldy-Nagy*, 1985. 110., 274–275., 418., 582. és 665.

²⁷ *Székely György*: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV–XVI. században. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1961. III. évf. 3–4. sz. 1961. 316–317. (a továbbiakban: *Székely*, 1961.); *Szabadfalvi József*: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen, 1970. 35. és 61. (Műveltség és hagyomány XII.) (a továbbiakban: *Szabadfalvy*, 1970.); *Szabó István*: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Bp., 1975. 33. (Agrártörténeti tanulmányok 2.) (a továbbiakban: *Szabó*, 1975.)

akik 1562-ben 32 500 akcsét, 1580-ban és 1590-ben 12 000–12 000 akcsét követték utána.²⁸ A termékeny és védett helyen fekvő kaszálót a 16. század húszas éveiben az adonyiak,²⁹ a 17. század elején pedig a makádiak és a lóréviak is használták.³⁰ Ráckeve másik kaszálójáról, a Somlyó-szigetről 1562-ben 1000 akcse, 1580-ban és 1590-ben 600–600 akcse folyt be a hódítók kincstárába.³¹

3. Táblázat

*A Csepel-szigeti települések rétgazdálkodása akcsében kifejezve (1580–1590)*³²

A település neve	1580		1590	
	háztartásfő	szénaadó	háztartásfő	szénaadó
Csepel	72	1000	60	3000
Háros	54	1000	45	2250
Szólós	46	500	44	800
Szentmiklós	100	3000	96	4800
Tököl	80	4100	70	3500
Szentmihály	28	1257	22	1100
Újfalva	32	1257	22	1100
Szentmárton	40	2779	30	1865
Ráckeve	530	5000	240	5000
Becse	58	2988	48	2400
Lórév	36	200	34	850
Simonfalva	8	354	6	300
Makád	43	1400	38	950
Gyála	35	1000	30	750
ÖSSZES	1162	25 835	785	28 665

A szikes, homokos talajt kedvelő hosszúszőrű, egyenes szarvú, a muszlim hadsereg élelmezésében fontos szerepet játszó magyar rackajuhok húruk, gyapjuk, bőrük és tejük miatt váltak keresetté a hazai és a külföldi piacokon.³³

²⁸ Káldy-Nagy, 1985. 506. Királyrét neve a török defterekben „János király rétje” néven fordul elő.

²⁹ MOL P 707. Zichy család levéltára. 69. csomó. 79. fasc. Nr. 1. I. Ferdinánd király 1527. szeptember 2-án kelt oklevele.

³⁰ H. Balázs Éva: Jobbágylevelek. Bp., 1951. 75–77.

³¹ Káldy-Nagy, 1985. 506.

³² Káldy-Nagy, 1985. 109–110., 181–182., 274–275., 293–294., 404–405., 418–419., 505–506., 527–528., 582–583., 586–587., 592–593., 613–614., 656–657. és 664–665. A táblázatban Simonfalvánál és Szigetszentmártonnál a szénaadó magában foglalja a szénatizedet is. (Káldy-Nagy, 1985. 527. és 582.)

A Csepel-szigeten Szigetszentmiklós, Tököl, Szentmihály és Szigetszentmárton legelőin tenyésztettek nagy számban juhokat (4. táblázat). Ezek a helyeken egy családfőre átlagosan 12–19 birka esett (Szentmihályon 1562-ben 26 darab). Szőlős, Lórév és Gyála juhtartása közepesnek, Ráckeveé – az összlakosságához képest – alacsonynak mondható (1,6 juh családonként).

Ami a ráckevei juhos gazdákat illeti, 1546-ban és 1562-ben három–három főt vettek nyilvántartásba.³⁴ Egyikőjük az 1570-es évekből név szerint is ismeretes: Nemes Szedics Istvánnak hívták. Ő 1574. július 13-án tizenkét fijas juhért eladta Somlyó-szigeti kertjét a szalkszentmártoni Jóború Bálintnak.³⁵ Első pillanatra zavaró lehet, hogy Evlia Cselebi török utazó a Csepel-szigetet „Juh-sziget”-nek (*Kojun ádá*) nevezte.³⁶ Az oszmanisták kutatásaiból azonban kiderült, hogy az elnevezésnek semmi köze az állattartáshoz, hanem feltehetően a népetimológia hatására született meg és terjedt el a köztudatban.³⁷

Az oszmán törvények értelmében a sertések után két akcsét, azaz négy magyar dénárt kellett fizetni.³⁸ A 4. táblázatból leolvasható, a Csepel-szigeten Lak kivételével minden településen összeírtak disznókat, háztartásfőként négy–kilenc darabot.

Éppen ezért elgondolkodtató, hogy az erdők mellett fekvő Ráckeven, ahol makkoltatásra bőséges hely kínálkozott, mindössze 283 darab sertést hizlaltak. Az sem teljesen világos, hogy a szigeten 1562-ben regisztrált 4175 darab sertésszám nem egészen húsz év alatt miért csökkent több mint 50%-kal (1580-ban: 2009 darab). Megeshet, hogy 1580-ra valóban ennyire visszaesett a régió haszonállattartása, de elképzelhető az adószedők tudatos „elírása” is. Ilyen esetben ugyanis mind a két fél jól járt. Egyrészt a tenyésztők, akik kevesebb jószág után adóztak, másrészt a török hivatalnokok, akik a gazdák által fizetett „hálapénz” révén burkolt jövedelemtöbbletbe jutottak.³⁹

³³ Zimányi Vera: Gazdasági és társadalmi fejlődés Moháctól a 16. század végéig. In: Magyarország története 1526–1686. 3/1. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Bp., 1987. 351. (A továbbiakban: Zimányi, 1987.)

³⁴ Káldy-Nagy, 1985. 506.

³⁵ PmL V. 180/A-a. Ráckeve mezőváros iratai. Tanácsi iratok. 19. kötet. 1.

³⁶ Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai 1660–1664. I. kötet. Fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Bp., 1904. 212. (Török-magyarkori Történelmi Emlékek. II. Osztály: írók.); Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította: Karácson Imre. Az előszót és a szómagyarázatokat írta, a jegyzeteket átdolgozta: Fodor Pál. Bp., 1985. 245.

³⁷ Fekete Lajos: Bevezetés a török hódoltság diplomatikájába. Bp., 1926. 10. 15. jegyzet

³⁸ Káldy-Nagy, 1970. 35.

³⁹ Káldy-Nagy Gyula: A török hódoltság elbeszélő és okleveles kútfőiről. In: Századok, 1972. 106. évf. 3. sz. 652.

A méhészet sem méreteiben, sem egyéb tekintetben nem vetekedett a sertés-tenyésztéssel. Jelentősége mégis felbecsülhetetlen. A középkorban a méz töltötte be a cukor szerepét, míg a viasz a gyertya alapanyagát szolgáltatta. Mivel a hódítók méhkasonként két akcsét szedtek be,⁴⁰ könnyen ki lehet számítani a megadóztatott kaptárokat. 1580-ban és 1590-ben a Csepel-sziget méhtartásának központjának Szigetszentmiklóst, Szigetszentmártont, Szentmihályt, Makádöt és Tökölöt jelölhetjük meg. Ráckeven a kaptárok száma és a méztermelés színvonala alacsony volt (4. táblázat).

4. Táblázat

A Csepel-szigeti települések juh-, sertés- és méhtartása (1546–1590)⁴¹

A település neve	1546			1562			1580			1590		
	juh (darab)	sertés (darab)	méhkas (darab)	juh (darab)	sertés (darab)	méhkas (darab)	juh (darab)	sertés (darab)	méhkas (darab)	juh (darab)	sertés (darab)	méhkas (darab)
Csepel	-	-	5	-	333	175	-	141	30	-	141	55
Háros	-	5	5	-	525	50	-	100	94	-	100	144
Szölös	-	5	5	500	225	125	120	30	13	120	30	13
Szentmiklós	-	5	5	1500	700	125	1230	143	150	1230	143	600
Tököl	-	15	10	2000	647	210	1500	175	110	1500	175	125
Szentmihály	-	5	5	630	125	50	100	50	50	150	150	150
Újfálva	200	10	5	-	77	38	-	63	114	-	63	114
Szentmárton	-	10	5	630	250	91	300	113	200	70	163	200
Ráckeve	-	-	-	1010	283	-	1200	315	100	100	315	100
Becse	-	5	5	-	280	95	-	125	237	-	100	37
Lórév	80	5	5	-	255	125	250	410	50	250	410	50
Simonfalva	-	3	3	-	32	7	-	60	75	-	60	75
Makád	-	5	10	-	140	125	-	159	195	-	159	195
Gyála	-	5	5	-	303	100	200	125	100	200	125	100
ÖSSZES	280	81	78	6270	4175	1316	4900	2009	1518	3620	2134	1958

A szarvasmarhatartás fellendülését a pusztásodás, a népességszám stagnálása és a külföldi városok hússzükségetének megélénkülése indokolta. A Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon százával tenyésztettek söréket, göbolyókat, harmad-, negyed- és ötödfű tinókat. Ízletes húsuokról és impozáns termetükről a külföldi szerzők is megemlékeztek. Siegmund von Herberstein, I. Ferdinánd király (1526–1564) művelt diplomatája nem túlzott, amikor ezeket írta: „...barmokban annyira bővelkedik Magyarország, hogy megcsodálhatod: honnan ered a marháknak és juhoknak ez a szapora bősége, amelyet a külső országokba, Itáliába,

⁴⁰ Káldy-Nagy, 1970. 35.

⁴¹ Káldy-Nagy, 1985. 109–110., 181–182., 274–275., 293–294., 404–405., 418–419., 505–506., 527–528., 582–583., 586–587., 592–593., 613–614., 656–657. és 664–665.

Németföldre, Csehországba hajt. Mert azokon a barmokon kívül, amelyeket Morvaországba, Ausztriába, Stájerországba, Szlavóniába s Magyarországgal szomszédos más tartományokba hajtanak, megfigyeltem, hogy egyedül a Bécs felé vezető úton át nyolcvanezer marhát tereltek a német földre.”⁴²

5. Táblázat

*A vágóhídi illeték akcsében kifejezett értéke a Csepel-szigeti településeken (1562–1590)*⁴³

A település	1562		1580		1590	
neve	háztartás fő	vágóhídi illeték	háztartás fő	vágóhídi illeték	háztartás fő	vágóhídi illeték
Háros	73	150	54	150	45	202
Szölös	53	100	46	60	44	60
Szentmiklós	115	-	100	200	96	200
Tököl	111	257	80	150	70	150
Ráckeve	630	1871	530	6400	240	6117
Makád	35	50	43	96	38	196
ÖSSZES	1017	2428	853	7056	533	6925

A külső legelőkön („szállás”-okon) felhizlalt ökröket télen erdőségi kaszálók aklaiban, határbeli karámokban szénáztatták. A szabadban tartott jószágok szívos szervezetüknek köszönhetően a hidegebb hónapokat viszonylag könnyen átvészelték, ráadásul a mocsarakban és a nádasokban található savanyú fű, sás, káka, nád és szittyó elfogyasztásakor sem kapták meg azokat a betegségeket (például a májmételyt), amelyeket a lápi növényzet más állatoknál előidézett.⁴⁴

Az extenzív – szilaj, rideg, külterjes – állattartásnak az Alföld településszerkezete is kedvezett. A mezővárosok pusztáin előre megállapított bér fejében elszegődött pásztorok ügyeltek a legelő állatokra. Rendkívüli előnyt jelentett, hogy ezeknek az ún. kertés városoknak a zömét a szultán saját kezelésébe vonta,

⁴² *Zolnay László*: Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből. Bp., 1977. 80.

⁴³ *Káldy-Nagy*, 1985. 293–294., 418–419., 506–507., 592–593., 613–614. és 656–657.

⁴⁴ *Hankó Béla*: A magyar szarvasmarha egykori gazdasági jelentősége. In: Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Állattani Intézetéből. Debrecen, 1935. 24. sz. 3. (a továbbiakban: *Hankó*, 1935.); *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Bp., 1963. 64.; *Jankovich Miklós*: Adatok a magyar szarvasmarha eredetének és hasznosításának kérdéséhez. In: Agrártörténeti Szemle, 1967. IX. évf. 3–4. sz. 426–427.; *Makkai László*: Szarvasmarha-tenyésztésünk első virágkora. In: Élet és Tudomány, 1973. XXVIII. évf. 805. (a továbbiakban: *Makkai*, 1973.); *Székelly*, 1961. 315–317.; *Szabadfalvy*, 1970. 27., 35., 61. és 187.; *Zimányi*, 1987. 347–348.

hogy ezzel is védelmet biztosítson számukra a javadalombirtokosok túlkapásai ellen.⁴⁵

A húsup, bőrük és zsírjuk miatt értékes szarvasmarhákat nem paraszti gazdaságokban vagy földesúri majorságokban nevelték, hanem sajátos körülmények között, a települések külső határában. Tenyésztésüket a török hatalom nem adóztatta, kivéve, ha azok egy másik falu pusztáján legeltek. Ennek első nyoma az 1570–1580-as években legelőadó (*resm-i otlak*) formájában jelentkezik a forrásokban.⁴⁶

Arra nézve, hogy a Csepel-szigeten 16. század derekán mekkora lehetett a teljes jószágállomány, csak becslésekre hagyatkozhatunk. Az összeírások „bitang jószág ára” és „vágóhídi illeték” nevű adótételekből nem tudjuk pontosan megállapítani a szarvasmarhák összlétszámát, nem is szólva arról, hogy az utóbbi, mint „mezei kártevés”-t csupán Szőlősnél (1580: 50 akcse, 1590: 50 akcse), Szigetszentmiklósnál (1580: 50 akcse, 1590: 50 akcse) és Ráckevenél (1546: 5000 akcse, 1562: 9642 akcse, 1580: 10 000 akcse, 1590: 17 000 akcse) jegyezték fel. Ez utóbbi település esetében a számok magukban foglalják a hagyatéki jövedelmet is.⁴⁷

A 3. és az 5. táblázat adatainak összevetéséből kitűnik, hogy a forgalmas dunai kikötők közelében – Ráckevenél, Szigetbecsénél, Makádnál, Tökölnél, Szigetszentmiklósnál, Hárosnál – magasabb értékek fordulnak elő, mint a sziget belsejében fekvő falvaknál. A jelenségnek az lehet a magyarázata, hogy a Dunához megérkező tözsérek és hajtók csak a kijelölt helyen úsztatták át az állatokat, s ilyenkor sokszor napokig vártak, míg az árhullám elvonult és a folyó visszanyerte természetes vízállását. Az átmenetileg ott tartózkodó állatsordák etetését viszont meg kellett szervezni, s erre szolgált a felhalmozott takarmánykészlet.⁴⁸

⁴⁵ *Rúzsás Lajos*: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI–XVII. században. In: Szigetvári Emlékönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. Szerk.: *Rúzsás Lajos*. Bp., 1966. 204.; *Szakály Ferenc*: Zur Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflächen unter der Türkenherrschaft. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposiums zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober 1970). Hrsgg von Othmar Pickl. Graz, 1971. 237. (Grazer Forschungen. Band 1.); *Székely*, 1961. 319–320.; *Makkai*, 1973. 806.; *Zimányi*, 1987. 348.

⁴⁶ *Makkai László*: Der ungarische Viehhandel 1550–1650. In: Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa. Hrsgg. Ingomar Bog. Köln-Wien, 1971. 491. (a továbbiakban: *Makkai*, 1971.); *Rácz István*: A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen, 1995. 76–77.; *Hankó*, 1935. 3.; *Káldy-Nagy*, 1970. 36–40.

⁴⁷ *Káldy-Nagy*, 1985. 506., 593. és 614.

⁴⁸ Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Fordította, a bevezető tanulmányt írta *Kovács József László*. A jegyzeteket írta *Fenyvesi László és Kovács József László*. Bp., 1986. 121. (Magyar Ritkaságok)

Az országos vásárok idején szintén rengeteg jószágot hajtottak fel az Alföldről. Nagy részüket tovább terelték, ám a helybéli tőzsérek és kupecok által felvásárolt ökröket és juhokat a települések mézsárszékein levágták. Amíg tehát az alföldi mezővárosok – főleg az 1570-es évektől – legelők szerzésével nagyhatárú bérelt pusztákra tettek szert, addig Ráckeve vására és vámhelye révén vált a környék húselosztó, illetve marhatartó központjává.⁴⁹

Mindez – a földrajzi adottságokat és a tulajdonviszonyokat szem előtt tartva – érthető is. A legelő a mezőváros kollektív tulajdonát képezte, amelyet bérlet útján lehetett igénybe venni. Mivel nem kerülhetett magántulajdonba, nem lehetett örökíteni, nem képezhette adás-vétel tárgyát, így aztán nem alakult ki árfolyama sem. Márpedig a forgalmazható ingatlanok értékesebb vagyontárgynak számítottak a kereskedésből élő polgárok szemében, mint a kis vagy nagy terjedelmű, de meg nem vásárolható külső legelők.⁵⁰

Természetesen arról szó sincs, hogy a ráckeveiek figyelmen kívül hagyták volna a pusztaszerzésben rejlő lehetőségeket. 1583-ban például Szecsey Pál Bankháza árendálásáért 23 forintot, Balassa János Húgye bérletéért 4 forint tizedváltásáért fizetett a váci püspöknek.⁵¹

A „tizenöt éves háború” (1591/1593–1606) pusztításai nyomán keletkezett földbőség hatására Pest megyében újra fellendült a külterjes állattenyésztés. Azok a mezővárosok és falvak, amelyek lakói túléltek a hadjáratok borzalmait, földesuraiktól bérbe vették az elhagyott faluhatárokat, és azokat legelőként vagy kaszálóként hasznosították.⁵²

Ráckeve a 17. században több mint két tucat pusztát szerzett meg bérlet, zálog vagy vásárlás útján. Íme a névsor, alfabetikus sorrendben: Áporka, Bankháza, Bial, Bodajk, Bodmér, Bugyi, Dabas, Daja, Délegyháza, Dunaharaszti, Fertőfenék, Gállya, Gyón, Hernád, Húgyé, Imrefalva, Izdra (más néven: Skronovec), Kápolnásnyék, Kapufa vagy Kapufalva (Bálványos), Kis-Besnyő, Mánteleke, Pereg (Virágosberek), Peszér, Pettend, Ráda, Sári, Szentiván, Szentkirály, Szentlőrinc, Szöszvár, Szunyog. Emellett ismerünk olyan birtokokat (Bábony, Hartyán, Kakucs, Nyáregyház, Pánd és Vadas) is, amelyeket az előljáróság Kun-

⁴⁹ *Vass Előd*: A váci török vámnaplók adatai az Alföld felől nyugatra irányuló XVI. századi áruforgalomról. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1972. XIV. évf. 1–2. sz. 132.; *Makkai*, 1971. 495.

⁵⁰ *N. Kiss István*: A jobbágytelken kívüli paraszti szántóterület a XVI. században. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1962. IV. évf. 3–4. sz. 603. (a továbbiakban: *N. Kiss*, 1962.); *Szabó*, 1975. 42–43.; *Zimányi*, 1987. 344–353.

⁵¹ Pest-Pilis-Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékei. Közreadja: *Szakály Ferenc*. Bp., 1995. 126. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 1.) (a továbbiakban: *Szakály*, 1995.)

⁵² *Makkai*, 1958. 109–110.

szentmiklóssal közösen akart megvenni, de a tranzakcióból végül nem lett semmi.⁵³

Az említett területekhez igen változatos úton jutottak hozzá az érintett gazdák. 1628-ban Áporkáért négy forintot, 1630-ban Szentivánért, Peregért, Szentkirályért és Húgyéért tíz forint tizedváltásot fizettek a ráckeveiek a váci püspöknek.⁵⁴ 1652-ben Bialt, Bankházát, Szunyogot, Imrefalvát, Kapufát és Izdrát árendálták, összesen 57 forint értékben.⁵⁵ 1652. február 9-én Garai Ferenc, Pálfi Klára és Érsek Katalin tíz évre 450 tallérért zálogosította el Ráckevének Sárít, Mánteleket, Pereget és Áporkát. Sári még 1680-ban is a mezőváros kezén volt.⁵⁶

Szerémy Lukács vármegyei szolgabíró 1657-ben Kis-Besnyő használatától,⁵⁷ Horty Kovács János 1668. február 9–10-én Hernád pusztától tiltotta el a ráckevei gazdákat,⁵⁸ akik ugyanebben az évben Mánteleke ügyében pereskedtek Szentiványi Mihállyal.⁵⁹ Nagy Andrásról biztosan tudjuk, hogy Dunaharaszti szomszédságában tett szert kisebb kaszálóra.⁶⁰ Ágoston János ráckevei nemes 1635-ben a komáromi Pálffy István bankházi részbirtokát zálogolta,⁶¹ majd 1639-ben Gyón pusztát árendálta az Esterházyaktól. Bene András és Kis Gergely elhajtott marháinak felkutatására pedig a keveiek Rákóczi Györgyhez fordultak segítségért.⁶²

A Királyi Magyarországra menekült nemesek szívesebben adták földjüket zálogba, mint árendába, mert így jelentősebb bevétel ütötte a markukat. A Hódoltágban élő, zömében nemesi címeres levéllel rendelkező parasztgazdák sem

⁵³ Szakály, 1997. 269.

⁵⁴ Szakály, 1995. 144. és 147.

⁵⁵ Szakály, 1995. 160–161.

⁵⁶ A péchujfalusi Péchy-család levéltári lajstroma. A család megbízásából szerkesztette *Gárdonyi Albert*. Bp., 1909. 68. Nr. 397. és 80. Nr. 497.

⁵⁷ *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. I. kötet. 1638–1644., 1656–1665. Bp., 1983. 65. Nr. 285. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 6.) (a továbbiakban: *Borosy*, 1983.)

⁵⁸ *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. II. kötet. 1666–1680. Bp., 1984. 46. Nr. 1201. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 7.) (a továbbiakban: *Borosy*, 1984.)

⁵⁹ *Borosy*, 1984. 56. Nr. 1255.

⁶⁰ *Borosy*, 1984. 180. Nr. 1882.

⁶¹ MOL P 483. Magyary–Kossa család nagysarlói levéltára. A család által rendezett iratok. 11. csomó. Fasc. C. 2. fól. 2. (1635. augusztus 6.); *Szakály*, 1997. 272.

⁶² *Borosy András – Kisfaludy Katalin – Szabó Attila*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok. II. kötet. 1661–1720. Bp., 1999. 71. Nr. 207. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 30.) (a továbbiakban: *Borosy – Kisfaludy – Szabó*, 1999.); *Szakály Ferenc*: A hódolt megye története. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Bp., 2001. 511. 1058. jegyzet (a továbbiakban: *Szakály*, 2001.)

jártak rosszul, mivel a kölcsönadott pénzösszeg törlesztéséig a birtokot sajátjuként kezelhették, annak összes haszonvételével együtt.⁶³

6. Táblázat

*Ráckeve birtokperei a 17. század második felében (1654–1695)*⁶⁴

A per időpontja	Ráckeve ellenfele a perben	A vitatott puszta
1654–1658	Kátay Ferenc	Kapufa, Bial, Gállya
1657–1668	Gyarmati Balassy Imre	Bankháza, Húgye, Izdra, Kapufa
1663	Szécsey István, Szécsey Péter, Szécsey Erzsébet, Szécsey Katalin	Bankháza, Szentiván
1667–1668	Csury Mihály	Pereg, Izdra, Kapufa
1676–1682	Keglevics Miklós, Fay László	Húgye, Aporka, Bial
1693	Rothy és Szentiványi család	Izdra, Kapufa, Húgye
1695	Vattay Pál	Kapufa, Izdra

A birtokszerzésben a Balassa család tagjai jártak az élen. Balassa János, Balassa Miklós, Balassa Mihály és Balassa Ferenc gulyái, valamint ménesei az 1630-as évektől egészen az 1670-es évek derekáig Ráda, Dabas, Bodmér, Kápolnásnyék, Pettend, Szöszvár, Bugyi, Délegyháza, Peszér, Fertőfenék, Szentlőrinc és Daja földjén teleltek.⁶⁵ Balassa János, Balassa Péter és az ifjabb Balassa János 1653-tól Kápolnásnyék, Pettend, Bodmér és Szöszvár után minden év Űrnapiján tizenöt forintot fizetett a tapolcai Ketyei Finta Mihálynak. Tekintettel

⁶³ Szakály, 1997. 271.

⁶⁴ A Kátayak ellen: *Borosy*, 1983. 74–75. Nr. 325–332., 98. Nr. 473.; *Borosy*, 1998. 203. Nr. 140., 231. Nr. 152.; A Balassyak ellen: *Borosy*, 1983. 80. Nr. 366.; *Borosy*, 1984. 56. Nr. 1254.; A Szécseyek ellen: *Borosy*, 1983. 166. Nr. 825., 170. Nr. 837. és 839.; A Csuryak ellen: *Borosy*, 1984. 175. Nr. 1854.; *Borosy – Kisfaludy – Szabó*, 1999. 64–65. Nr. 205.; A Keglevicsek ellen: *Borosy*, 1984. 160. Nr. 1786., 164. Nr. 1803. és 1808., 166–167. Nr. 1818. 219. Nr. 2062–2063.; A Fay család ellen: *Tamássy Andor*: Adatok Ráckeve történetéhez. Ráckeve, 1950. Kézirat a ráckevei Árpád Muzeális Gyűjteményben. Adattár. Ltsz.: 161-75. 83–84. (a továbbiakban: *Tamássy*, 1950.); *Borosy – Kisfaludy – Szabó*, 1999. 148. Nr. 243.; A Vattay család ellen: *Tamássy*, 1950. 84–87.; A Rothy és a Szentiványi család ellen: *Borosy*, 1985. 126. Nr. 2607., 131. Nr. 2626–2628.

⁶⁵ *Jenei Károly*: Iratok Fejér megye török hódoltságkori történetéhez. In: Fejér megyei történeti Évkönyv 6. Szerk.: *Farkas Gábor*. Székesfehérvár, 1972. 205.; *Degré Alajos*: Bodmér. In: Fejér megyei történeti Évkönyv 14. Szerk.: *Farkas Gábor*. Székesfehérvár, 1980. 337. (a továbbiakban: *Degré*, 1980.); *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. Igazságszolgáltatási iratok. I. kötet. 1589–1660. Bp., 1998. 41. Nr. 27., 201. Nr. 139. és 222–223. Nr. 146. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 27.) (a továbbiakban: *Borosy*, 1998.); *Borosy*, 1983. 127. Nr. 632., 128. Nr. 634. és 188. Nr. 946.; *Borosy*, 1984. 162. Nr. 1796.; *Szakály*, 1997. 257–259.

arra, hogy a Balassáknak a közeli Bugyin, Dabason, Délegyházán és Peszéren is feküdtek részbirtokaik, a Ráckevétől körülbelül 25–30 kilométerre eső Fejér megyei pusztákat valószínűleg nem saját maguk művelték, hanem kiadták bérletbe a szomszédos falvak jobbágyainak.⁶⁶

„Ráckeveieknek], s mind önekik legh keveseb az szigetseghbe[n], nekik adgiuk [adjuk] a Silling nevő pusztát, és a lórei [lórévi] földet, élliek [éljék], sánczák [szántsák], és vessék. Myt tudni, ha ház számra adjáke az adót, vagi bokor számra az fl. 2 minde[n] magánios kenjerestől [magányos kenyeres gazdától], ha az erre köll venny őket. Ha penigh azt kívániák [kívánják], hogi az Tököliektüül szakas[s]zunk ell valameli [valamely] darab földet nekik, töb adótis köll kérni raitok.”⁶⁷

A pusztai állattartást Váradi György naplóbejegyzései is megerősítik. A ráckevei jegyző elszámolásai arról árulkodnak, hogy a külső határban tartott lovakat, juhokat és szarvasmarhákat egy sajátosan összetett adókulcs, az ún. vadszám szerint rótták meg:

- „1. A Váras földön járo barmoktul vad szam ad 12
- 2. Berlet Pusztá járo barmoktul vad sza[m] 8.
- 5. Az Ezüst Marhanak vad szamja ad 12
- 6. Negyed s ötöd fü Tehe[n] es tino. 1. vad szam
- 7. Négy Tavalyi Tino akar Nösten akar hem [hím] legye[n]. 2. Vad szam
- 8. három harmadfu marha baro[m] fele. 2. Vad szam
- 9. hat juh 1. Vad szam.
- 10. Két lo 3 Vad szam
- 11. Békeseges üdöbe[n] 10 forint. 1. Vad szam.
- 12. haboruságos üdöbe[n] 6. forint. 1. Vad szam.

Puszták béri

Sári földber Török részrül f 120.

Manteleki földber [földbér] Török részrül Tall 10. Magyar részre Tall 2.

Hugyi földber Magyar részre f 3. d 60.

Dáji földber Magyar részre f 5.”⁶⁸

⁶⁶ MOL P 345. A Kapuváry család levéltára. 1. csomó (1564–1700). 46. dosszié. 2. folio (1653. március 12.); *Degré*, 1980. 337.; *Szakály*, 1997. 259.

⁶⁷ MOL P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára. 67. csomó. III. H. 2. fol. 181.

⁶⁸ OSzKK Fol. Lat. 4503. 5–6.; *Kovács József László*: „Duna vizén lefelé úsz a ladik.” Ráckeve, 1991. 147–149. (Ráckevei Füzetek 14.); *Szakály Ferenc*: Egy mezővárosi tanító-nótárius életútja (Váradi György feljegyzőkönyve, 1630–1676). In: *A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981*. I. kötet. Szerk.: *Kállay István*. Bp., 1984. 262–278. (Magyar Herold); *Szakály*, 2001. 469–470.

Kár, hogy a lista hallgat az adófizető gazdák és a legelő jószágok számáról, valamint arról, hogy a városnak mennyi bevétele származott ebből az adónemből. Magát a szarvasmarhatartást viszont kétségtelenül bizonyítja.

A lótartás méreteit még a szarvasmarha tenyésztésénél is nehezebb meghatározni. Nagy Simon keltezetlen levele szerint a törökök Szigetszentmiklós környékén helyezték el lovaikat, amelyek védelméről a község bírójának kellett gondoskodnia.⁶⁹ Forgács Simon 1556. évi jelentése pedig arról tájékoztat, hogy a Csepel-szigeten bőséges szalma és csépeletlen gabona állt rendelkezésre a császári sereg ménesei számára is.⁷⁰

A lovak jelentőségét tovább növelte, hogy a hadjáratok és a keleti kereskedelem révén számos arabs paripa került hazánkba, s keveredett az itteni fajtákkal.⁷¹ A ráckeveiekről köztudott volt, hogy ezekkel a különleges állatokkal nyerték meg feljebbvalóik jóindulatát, midőn panaszaikkal vagy kéréseikkel felutaztak hozzájuk.⁷²

1593-ban Kecskeméten tűntek fel a ráckevei lókupecek: „wiz körösz [január 6.] vtan walo zombaton. Az nags [nagyságos] Basa és Kebch Tarto [kincstartó] Parancsolattya Zerent [szerint] mely 39 lowat Kewyek Itt Hattanak [hagytak], azokat kiknek o[s]ztotta az Byro Wram Sweg Istvan.”⁷³

Balassa János, Bory Mihály és Szecsey Pál mellett nagybani lótenyésztést folytatott az a Nagy György, aki 1638. június 28-án Szunyog Istvánnak és Szunyog Jánosnak megfogadta, hogy Szunyog pusztájukat soha többé nem fogja ingyen használni, csak a 240 talléros bérleti díj lefizetése után: „En Ifju Nagj Giörgj Racz kevében lakozo ado[m] mjndeneknek tudassára . . . hogj En az el mult esztendőkbén az Suniogi pusztá heleket [helyeket] Hatalmassul eltem [élttem], menesemet [ménesemet] rajta jartattam az Igaz ver szerint vallo földes urak ellen . . . igj convenialtam [így megegyeztem] eő kegyelmekel, hogj ugjan akkor atam eő Keg[yelmek]nek ket szaz negjven Tallért, ugj hogj ez jövendő punkost [pümkösd] napiaigh szabad legen raita jártatno[m] akar minemő marhaimot . . . tőtem [tettem] eő kegelmek előt illen fogadast, hogj . . . minden pontiaban [pontjában] velek vallo Contractusomat [szerződésemet] meg allo[m], meli hitememmel vallo fogadasomat ha meg nem alna[m], tehat haro[m] Ezer

⁶⁹ MOL E 213. Városi és községi pecséttel ellátott iratok. 8. doboz (Pest megye). Szigetszentmiklós. fol. 74.

⁷⁰ *Demkó Kálmán: Magyarország hadiereje a XVI. században* (3. közlemény). In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1917. XVIII. évf. 40.

⁷¹ *Gyimesi*, 1989. 69.

⁷² *Buza János: A török kori Magyarország gazdaságtörténete*. In: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Szerk.: *Honvári János*. Bp., 1996. 121.

⁷³ A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711) Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta *Iványosi-Szabó Tibor*. Kecskemét, 1996. 35.

Tallért vehessenek en rajtam eő kegelmek . . .”⁷⁴ Bory Mihályt 1663-ban saját pásztorai károsították meg. Hajós István, Kónya Pál és Molnár István egy csikót loptak el tőle, amelyről Haszán kevei *zabtibasi* (rendfenntartói hatalommal felruházott kisebb tiszt) pecsétes levelet állított ki.⁷⁵

A mezőgazdaság másik igen jövedelmező, és egyúttal évszázados múltra visszatekintő ágazata a szőlőművelés volt. A szőlőföldet mind a Mohács előtti, mind az azt követő évtizedekben a parasztpolgári vagy legértékesebb részének tekintették. Az úrbéres szántóval ellentétben nem tartozott a telki állományhoz, ezért megszerzését és birtoklását sem kötötték polgárjoghoz. Tulajdonosa lényegében szabadon adhatta–vehette, adományozhatta és örökíthette, s attól függően, hogy hol helyezkedett el, kerti vagy hegyi szőlőnek nevezték.⁷⁶

A Csepel-szigeten Hároson, Szigetszentmiklóson, Simonfalván és Gyálán folyt számottevő szőlőművelés (7. táblázat). A szigetszentmiklósiak 1546-ban 3,67 hl, a gyálaiak 1562-ben 6,32 hl, a simonfalviak 1562-ben 9,56 hl, a hárosiak 1580-ban 4,69 hl, 1590-ben 4,50 hl bort termeltek családonként. A ráckeveiek a Kúcsi és a Szentiváni pusztán ültetett szőlőik után 1562-ben 1032 pintet (1744 liter), 1580-ban és 1590-ben *must-szalárije* címen 200 pint (338 liter), illetve 400 pint (676 liter) musttizedet fizettek. A többiek közül a csepeliek Budaörsön, a tököliek Budaörsön és Érden, a gyálaiak és a simonfalvaiak Kúcsón, a lóréviek, a makádiak és a simonfalvaiak a Kúcsi, illetve a Szentiváni pusztán telepítettek szőlőt.⁷⁷

Jogi és gazdasági természetéből adódott, hogy a szőlőföldek megszerzésekor minőségi szempontok érvényesültek. Az ország híres borvidékei (Tokaj–Hegyalja, Bihar, Sopron–Fertő tó, Tolna–Baranya) a forgalmas kereskedelmi útvonalak mentén feküdtek, és nagy vonzerőt gyakoroltak az erre utazó kalmárokra. Azokat, akik itt szőlőföldet vásároltak, az egykorú dokumentumok *extraneusoknak* (vidékieknek) nevezték.⁷⁸

⁷⁴ MOL P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára. 67. csomó. III. H. 1. fol. 10.

⁷⁵ Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. Összegyűjtötték: *Szilády Áron* és *Szilágyi Sándor*. II. kötet. Pest, 1863. 260. (Török–magyar-kori történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytár. II.)

⁷⁶ *N. Kiss*, 1962. 602.; *Zimányi*, 1987. 337–341.

⁷⁷ *Káldy-Nagy*, 1985. 183., 233., 274–275., 294., 391., 405., 418–419., 469., 506., 528., 565., 593. és 657–658.

⁷⁸ *N. Kiss István*: A bihari borvidék a XVI. század végén. In: *Századok*, 1958. 92. évf. 5–6. sz. 616–624.; *N. Kiss István*: Szőlő-monokultúra a Hegyalján, XVI–XVIII. század (Termelés, export, áru, minőség). In: *Agrártörténeti Szemle*, 1973. XV. évf. 3–4. sz. 383–390.; *Holub József*: Ete város története (Adalékok a Tolna megyei Sárköz település- és gazdaságtörténetéhez). In: *Különlenyomat a Történeti Statisztikai Közlemények 1958. évi 3–4. számából*. Bp., 1960. 13. (a

7. Táblázat
A Csepel-szigeti települések szőlőtermesztése (1562–1590)⁷⁹

A település neve	1562		1580		1590	
	musttized (pint)	bor (hektoliter)	musttized (pint)	bor (hektoliter)	musttized (pint)	bor (hektoliter)
Háros	500	84,5	1500	253,5	1200	202,8
Szőlős	400	67,6	500	84,5	500	84,5
Szentmiklós	2500	422,5	1512	255,5	1200	202,8
Tököl	564	95,3	400	67,6	500	84,5
Újfalva	150	25,3	300	50,7	300	50,7
Szentmárton	40	6,7	5	0,8	5	0,8
Ráckeve	1032	174,4	200	33,3	400	67,6
Simonfalva	340	57,4	?	?	?	?
Makád	533	90	300	50,7	30	5,1
Gyála	1272	214,9	10	1,7	150	25,3
ÖSSZES	7331	1238,6	4727	798,8	4285	724,1

A szigetvári urbárium szerint Ebesen 1562–1564-ben 302,9 hl bor termett, ebből 165,5 hl a ráckevei extraneusok szőlőiből származott.⁸⁰ Tudjuk azt is, hogy 1591-ben a ráckevei Rác Péter és felesége, Ács Dorottya a tokaji „Melegholdal alias Váradvölgy”-ben levő szőlőjüket Selendy Boldizsárnak és örököseinek adták el.⁸¹ A híres kelet-magyarországi borvidéken vásárolhatott magának szőlőt az a Biharra költözött Ráczevev András is, aki 1645. március 10-én a váradi káptalan előtt Latabári Nagy István ügyének tárgyalásakor jelent meg tanúként.⁸²

Mivel a jó minőségű, kivitelre szánt borok iránt a mezővárosi polgárok körében élénk érdeklődés mutatkozott, nagyon valószínű, hogy az 1550-es években Köszegegen rendszeresen megfordult ráckeveiek Magyarország északnyugati részén is rendelkeztek szőlőfölddel.⁸³

A rendelkezésünkre álló adatok alapján elmondható, hogy a Csepel-szigeti települések mezőgazdasági termelését a földrajzi adottságok és a piaci viszonyok együttesen határozták meg. Az összeírások alapján új jelenségnek könyvelhető

továbbiakban: Holub, 1960.); Szakály Ferenc: A Közép-Duna menti bortermelés fénykora (a XVI. század derekán). In: Dunatáj, 1979. II. évf. 2. sz. 12–24. (a továbbiakban: Szakály, 1979.)

⁷⁹ Káldy-Nagy, 1985. 274–275., 294., 418–419., 506., 528., 582., 593., 613., 656. és 665.

⁸⁰ MOL Filmtár: W 179. doboz. Fasc. 3. Nr. 68.; Szakály Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). In: Tanulmányok Tolna megye történetéből II. kötet. Szerk.: Puskás Attila. Szekszárd, 1969. 32–35.; Holub, 1960. 10.; Szakály, 1979. 21.

⁸¹ MOL P 604. Sipos család levéltára (Ráczeövy család). 3. csomó 166. tétel. 10.

⁸² MOL P 604. Sipos család levéltára (Ráczeövy család). 3. csomó 166. tétel. 1/b.

⁸³ Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. In: Történelmi Tár, 1907. 550.

el, hogy a szántóművelés egyeduralmát az 1570-es évektől a nagyállattartás széles körű elterjedése kezdte háttérbe szorítani, bár a növénytermesztés és az állattenyésztés még mindig szervesen kiegészítette egymást.⁸⁴

A haltized – 1546: 1000 akcse, 1562: 9258 akcse, 1580: 6200 akcse, 1590: 8000 akcse – nagyságából ítélve Ráckeven a halászat biztos megélhetést nyújtott a település összes polgárának: a Halász utcában lakó hivatásos halásztól kezdve egészen a legszegényebb, nincstelen elemekig. A hászvárosban 1546-ban nyolc, 1559-ben öt, 1562-ben ismét nyolc Halász vezetéknevű családot találtak az összeírók.⁸⁵ A kifogott halmennyiségnek egy részét elfogyasztották, másik felét – főleg a nagytestű vizát – áruba bocsátották vagy ajándék gyanánt felküldték a Magyar Kamara illetékeseihez, illetve a sziget földesuraihoz, az Esterházyakhoz.⁸⁶

8. Táblázat

*A haltized nagysága a Csepel-szigeti településeken akcsében kifejezve (1546–1590)*⁸⁷

A település neve	1546	1562	1580	1590
Csepel	-	500	600	600
Háros	-	600	-	-
Szentmiklós	100	-	-	-
Tököl	-	775	769	769
Szentmihály	-	554	300	200
Újfalva	-	-	150	150
Ráckeve	1000	9258	6200	8000
Makád	-	2500	1000	1000
Gyála	-	-	50	150
ÖSSZES	1100	14 187	9069	10 869

Amikor a korszak agrártermelésének a mérlegét megvonjuk, nem feledkezhetünk meg azokról a tényezőkről – háborús pusztítások, a szállítási viszonyok vontatottsága és lassúsága –, amelyek erőteljesen befolyásolták a termelőmunka zavartalanságát. „A Duna–Tisza köze egy szélesen elterülő síkság, s a nagy és kis állatoknak megszámlálhatatlan csordáit és nyájait tenyésztí, melyeket Európa

⁸⁴ Szabó, 1975. 31.

⁸⁵ Káldy-Nagy Gyula: Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546–1562). Ankara, 1971. 85–95. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayınları: 177); Káldy-Nagy, 1977. 261–267.

⁸⁶ MOL E 213. Városi és községi pecséttel ellátott iratok. 8. doboz (Pest megye) Ráckeve. No. 1. fol. 66.

⁸⁷ Káldy-Nagy, 1985. 182., 275., 294., 506., 587., 593. és 665. Makádnál és Tökölnél a haltized helyett a helyi halastó jövedelme szerepel a defterben (Káldy-Nagy, 1985. 419. és 657.).

különböző vidékeire szoktak kihajtani, kétségbevonhatatlan birtoklásul hagytuk az ellenségnek.” – panaszkolta Istvánffy Miklós (1538–1615) történetíró.⁸⁸ A tartósan hadszíntérré vált ország gazdasága mindezek ellenére virágzott, köszönhetően a szarvasmarhatartásnak és az élőállat-kivitel fellendülésének. Az Alföldön felnevelt jószágokat – mint már utalás történt rá – nem saját fogyasztásra szánták, hanem a Hódoltságból kihajtva a Királyi Magyarország területén és külföldön értékesítették. A török uralom idején a szétagolódt országrészek között a paraszti árutermelés és a vele szorosan összefonódó agrárkereskedelem biztosította a gazdasági élet vérkeringését.⁸⁹

⁸⁸ *Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből.* Fordította *Juhász László*. A szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Bp., 1962. 233.

⁸⁹ *Szakály Ferenc: Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában.* Bp., 1994. 11–15. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.)